

EĞİTSEL TANILAMA SÜRECİNDE REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİNDE ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Süleyman GÖKSOY¹

Kadir ÖKSÜZ²

Özet

Araştırmanın amacı rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan öğretmenlerin; eğitsel tanılama yapılan bireyin velisi, eğitsel tanılama sonrası yönlendirilen öğrencilerin eğitim gördüğü okulun yönetici ve öğretmenleri, eğitsel tanılama kapsamında yararlanılan parça sistemi, eğitsel tanılama sürecine bağlı destek eğitim veren iyileştirme merkezi görevlileri ile ilgili yaşadıkları sorunların belirlenmesine ve çözüm önerileri geliştirilebilmesine yöneliktir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Araştırmaya, 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılı içerisinde D. İlinde bulunan RAM'da görev yapan tüm öğretmenler katılmıştır. Araştırmada verilerinin toplanması yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın genel amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır. Öğretmenlerin; eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile ilgili yaşadıkları sorunlar nelerdir?, Tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlar nelerdir? Eğitsel tanılama kapsamında rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunlar nelerdir? Tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yöneticiler ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunlar nelerdir?

PROBLEMS THAT TEACHERS WORKING IN GUIDANCE RESEARCH CENTERS EXPERIENCE IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL IDENTIFICATION AND SUGGESTED SOLUTION

Abstract

The aim of the research is to determine the problems that teachers who work in guidance research centers experience related to parents of the student who is in educational identification, the principals and teachers of the school to which the students are directed after the educational identification, the modular system applied in the concept of educational identification, staff in the special education rehabilitation centers which provide educational support based on educational identification process and to develop solution suggestions. In the research, as a case study model which is one of the qualitative research methods was conducted. All of the teachers who have worked in the guidance research center in D. Province in 2017-2018 academic year participated in the research. The data collection was conducted with semi-structured interview technique. Obtained results were evaluated with content analysis and they were explained under four separate sections. The following questions were sought in the direction of the research purpose. What are the problems that teachers experience with the parents of the students who are in the process of educational identification? What are the problems that teachers experience in the application of the modular program in the context of

¹ Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri ABD.

e-posta:suleymangoksoy@duzce.edu.tr

² Düzce İl Milli Eğitim Müdürlüğü, RAM Müdürü, e-posta: oksuzkadir81@hotmail.com

identification? What are the problems experienced with the staff in special education rehabilitation centers in the educational identification? What are the problems that teachers experience with the principals and teachers of the school to which the students are directed after the educational identification?

Keywords: Educational identification, guidance research center, teacher

Problem Durumu

Rehberlik ve Araştırma Merkezi (RAM), özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitsel değerlendirme, tanılama, izleme yönlendirme hizmetlerini yürüterek birey için en az sınırlandırılmış eğitim ortamını önermekte, birey ve ailesine destek eğitim ile rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri sunar (MEB, 2006). Rehberlik hizmetleri ile özel eğitim hizmetlerini planlayarak hizmetlerin koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlayan kurumu ifade eder. İl veya ilçelerdeki rehberlik hizmetleri ile özel eğitim hizmetlerinin planlanması, koordineli bir şekilde yürütülmesi, sunulan hizmetlerin izlenmesi ve değerlendirilmesinin sağlanması amacıyla faaliyet yürüten rehberlik ve araştırma merkezleri; rehberlik hizmetleri bölümü ile özel eğitim hizmetleri bölümünden oluşur (MEB, 2017). Rehberlik ve araştırma merkezinde çoğunlukla rehber öğretmen ve özel eğitim öğretmenleri görev yapmaktadır. Rehber öğretmenler, rehberlik ve araştırma merkezlerinde öğrencilere, rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti veren, üniversitelerin psikolojik danışma ve rehberlik ile eğitimde psikolojik hizmetler alanında lisans eğitimi almış personellerdir. Özel eğitim öğretmeni ise üniversitelerin özel eğitim veya özel eğitim öğretmenliği alanlarında lisans eğitimi almış, rehberlik ve araştırma merkezlerinde özel eğitim gerektiren çocuklar için tanılama ve destekleyici özel eğitim hizmetlerini veren, uygun eğitim önlemleri alınmasını sağlayan personellerdir (MEB, 2001).

Eğitsel Tanılama, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ile yeterli ve yetersiz yönlerinin, bireysel özelliklerinin ve ilgilerinin belirlenmesi amacıyla tıbbî, psiko-sosyal ve eğitim alanlarında yapılan değerlendirme sürecini ifade eder (MEB, 2006). Her aşamadaki tanılamada, bireyin eğitsel performans düzeyi belirlenir, gelişim alanlarındaki özellikleri değerlendirilir ve bu değerlendirme sonuçları dikkate alınarak eğitim amaçları ve hizmetleri planlanır, en uygun eğitim ortamına yerleştirilmesine karar verilir. Tanılama, değerlendirme ve yerleştirme sürecinin her aşamasında ailenin de görüşü alınarak katılımı sağlanır (MEB, 1997).

Bireylerin eğitsel değerlendirme, tanılama ve yönlendirilmesi ile ilgili iş ve işlemler rehberlik ve araştırma merkezi bünyesinde oluşturulan özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından yapılır. Bu sürecin her aşamasında aile bilgilendirilerek görüşü alınır ve sürece katılımı sağlanır. Eğitsel değerlendirme ve tanılama sonucunda özel eğitime ihtiyacı olduğu belirlenen bireyler için özel eğitim değerlendirme kurulunca rapor hazırlanır ve eğitim planı geliştirilir. Bu planlama her yıl revize edilir. Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu, özel eğitime ihtiyacı olan bireyleri ilgi, istek, gelişim özellikleri, akademik disiplin alanlarındaki yeterlilikleri ile eğitim ihtiyaçları doğrultusunda örgün ve yaygın eğitim kurumlarına yönlendirir. Kurulun teşkili ile çalışma usul ve esasları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir (MEB, 2005).

Rehberlik ve araştırma merkezinde gerçekleştirilen bireyi tanılama ve yönlendirme bir ekip işidir. Bunun için merkezde çalışan ekibin bir bütün halinde hareket etmesi gerekir. Zaman zaman var olan ekipte yaşanan sorunlardan dolayı bireyin tanılama ve yönlendirilmesinde aksaklıklar yaşanabilmektedir. Bu aksaklıkların ortaya çıkmaması ve çocuğun gelişimini etkili bir şekilde devam ettirebilmesi için sorunların önceden belirlenip ortadan kaldırılması gerekir. Bu doğrultuda eğitsel tanılama faaliyetlerinin sürdürülmesinde başrol oynayan öğretmenlerin yaşadığı sorunların iyi bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir (Işık, 2014).

Günümüzde özel eğitim ve rehberlik hizmetlerinin önemi giderek daha iyi anlaşılakta nitelikli şekilde sunulan hizmetler özel eğitimde verimliliği önemli ölçüde artırmaktadır (Özgüven, 1990). Özel eğitim gerektiren çocuklar pek çok araştırmacının inceleme konusudur. Ancak, özel eğitim gerektiren çocukların inceleme, tanılama ve uygun eğitim kurumlarına yönlendirilmesiyle ilgilenen rehberlik ve araştırma merkezinde, çalışan öğretmenlerin yaşadığı sorunlar ile ilgili sınırlı çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışma, rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlerin; veli, okul yönetimleri, uygulanan modül programı, rehabilitasyon merkezi görevlileri ile ilgili yaşadıkları sorunların belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılama sürecinde yaşadığı sorunlar ile ilgili görüşlerin belirlenmesi rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan diğer personele, okullarda görev yapan öğretmen ve yöneticilere kurum yöneticilerine, velilere, denetmenlere, özel eğitim kurumlarına bakış açısı kazandırması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın amacının ilk bölümünü rehberlik ve araştırma merkezlerinde çalışan öğretmenlerin; eğitsel tanılama yapılan bireyin velisi ile eğitsel tanılama kapsamında yararlanılan modül sistemiyle ilgili sorunlar ve çözüm önerileri oluşturmaktadır. Araştırmanın ikinci bölümü ise eğitsel tanılama sonrası yönlendirilen öğrencilerin eğitim gördüğü okulların öğretmen ve yöneticileri ile eğitsel tanılama sürecine bağlı destek eğitim veren rehabilitasyon merkezi görevlileriyle yaşadıkları sorunların belirlenmesi ve belirlenen sorunlara çözüm önerileri geliştirme olarak değerlendirilmiştir.

Rehberlik ve araştırma merkezinde öğretmenlerin eğitsel tanılama sürecinde yaşadıkları sorunların belirlenmesine yönelik genel amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Öğretmenlerin;

1. Eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile ilgili yaşadıkları sorunlar nelerdir?
2. Tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlar nelerdir?
3. Eğitsel tanılama kapsamında rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunlar nelerdir?
4. Tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yöneticiler ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunlar nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Rehberlik ve araştırma merkezinde eğitsel tanılama sürecinde çalışan öğretmenlerin yaşadıkları sorunların belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009) modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmaya, 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılı içerisinde D. ilinde bulunan rehberlik ve araştırma merkezinde görev yapan tüm öğretmenler katılmıştır. D. ilinde RAM’da mevcut 8 özel eğitim öğretmeni, 6 rehber öğretmen görev yapmaktadır. Bu nedenle araştırma grubunu D. İlde bulunan rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan 14 öğretmen oluşturmaktadır. Bu öğretmenlere 1 aylık zaman içerisinde önceden hazırlanan görüşme formları doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak veriler oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenler ait bilgiler aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlere Ait Bilgiler

Katılımcı Kodu	Kıdem	RAM’da çalışma süresi
Ö1	14 yıl	3 yıl
Ö2	13 yıl	7 yıl
Ö3	17 yıl	8 yıl
Ö4	15 yıl	3 yıl
Ö5	2.5 yıl	2.5 yıl
Ö6	10 yıl	10 yıl
Ö7	8 yıl	3 Ay
Ö8	15 yıl	1.5 Yıl
Ö9	17 yıl	10 yıl
Ö10	2.5 yıl	10 yıl
Ö11	16 yıl	3 yıl
Ö12	21 yıl	3 yıl
Ö13	20 yıl	3 yıl
Ö14	15 yıl	3 yıl

Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemlerinin 2.5 yıl ile 21 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin rehberlik ve araştırma merkezinde görev yapma sürelerinin ise 3 ay ile 10 yıl arasındadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerinin toplanması yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlere yönelik olarak hazırlanan görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgilerine ulaşmaya yönelik sorulara yer verilmiş; mesleki kıdem ve bulunduğu kurumda çalışma süresi gibi bilgiler elde edilmiştir. İkinci bölümde ise araştırma sorularına ilişkin derinlemesine veri elde etme amacıyla açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Bu bölümde öğretmenlerin sorunlarının neler olduğu sorunlarını nasıl tanımladıkları görülmeye çalışılmıştır. Görüşme formunda birinci olarak öğretmenlerin eğitsel tanılama gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunlar belirtmeye çalışılmış, ikinci bölümde, tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlar ifade edilmeye çalışılmış, 3. Bölümde tanılama kapsamında özel eğitim rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunlar ifade edilmiş, 4. Bölümde de tanılama sonrası öğrencilerin yönlendirildiği okullardaki öğretmen ve yöneticilerle yaşadıkları sorunlar belirtmeye çalışılmıştır.

Veri Toplanması

RAM’da çalışan 14 öğretmene kurum yönetiminin tahsis ettiği, uygun bir ortamda öğretmenlerin zamanlarının müsait olduğu bir zamanlarda ve belirli sürelerle görüşmeler yapılarak verilen bilgiler kayıt altına alınmıştır. Geliştirilen görüşme formunda bulunan sorular öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme tekniği esas alınarak sorulmuş ve öğretmenlerin konuyla ilgili düşünceleri detaylandırılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada, RAM’da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılama sürecinde yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri, derinlemesine analiz yapabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemine bağlı içerik analiz tekniği kullanılmıştır (Büyüköztürk vd.). Veriler analiz edilerek kategori ve temalar elde edilmiştir. Nitel araştırmanın doğasına uygun olarak “inandırıcılık”, ve “aktarılabirlik”, “tutarlık” ve “teyit edilebilirliği” (Yıldırım ve Şimşek, 2013). sağlamak amacıyla görüşme formu uygulanmadan önce görüşme formunun içeriği hakkında iki alan uzmanı, öğretmenlerden görüş alınarak forma son şekli verilmiştir. Verilerin yorumlanması sürecinde katılımcı görüşleri doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu araştırmanın amacı, RAM’da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılama sürecinde yaşadıkları sorunları nitel araştırma yöntemiyle ortaya koymaktır. Araştırmadan elde edilen veriler, alt başlık altında sunulmuş ve yorumlanmıştır.

1- RAM’da Çalışan Öğretmenlerin Eğitsel Tanılamaya Gelen Öğrencilerin Velileri İle İlgili Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

RAM’da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile ilgili yaşadıkları sorunların neler olduğuna ilişkin elde edilen bulgular analiz edilerek Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Rehberlik ve Araştırma Merkezinde Çalışan Öğretmenlerin Eğitsel Tanılamaya Gelen Öğrencilerin Velileri İle Yaşadıkları Sorunlar

Temalar	Katogoriler	Görüşler	Frekans (n)	
Öğrencilerin velileri ile yaşanan sorunlar	Velilerin yaklaşımı	Veliler RAM’a genellikle yönlendirmeye geliyorlar	4	
		Veliler RAM’a neden geldiğini bilmiyor	4	
		Veliler iş birliğine açıklar	1	
		Veliler RAM’a neden geldiğini bilmiyor	1	
		Veliler iş birliğine açıklar	1	
		Veliler çocuklarının durumunu kabullenmiyorlar	1	
		Veliler tutum ve davranışlarını değiştirmiyorlar	1	
		Veliler çocuklarını zorla rehabilitasyona gönderiyor	1	
		Veliler çocuklarını tanımıyorlar	1	
		Veliler çocuklarına karşı ilgisiz ve bilgisizler	1	
		Veliler RAM’a profesyonelce gelmiyorlar kendilerine sürekli yardım edilsin istiyorlar	1	
		Bilgi düzeyleri	Babalar çocuklarının eğitim durumuyla ilgilenmiyorlar Genelde velilerin sosyo ekonomik düzeyleri düşük olduğundan dolayı bilgi eksikliği var	1
			Bilgi düzeyleri verilen hizmetlerin ne olduğunu bilememe yönünde	1
			Çocuklarının genel durumu hakkında bilgileri	Velilerin çoğunluğu RAM’a neden geldiklerini bilmiyorlar
Velilerin çoğu RAM’la ilgili bilgiye sahip değiller	6			

	Veliler RAM'ı hastane sanıyor	1
	Veliler RAM 'la ilgili bilgiye sahipler	1
	Veliler RAM'ın çocuklarının sorunlarını hemen çözeceğini sanıyor	1
	Velilerin amacı devletin imkanından yararlanmak	1
Velilerin RAM'a gelme amaçları	Ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgili daha fazla bilgilendirmelerine ihtiyaçları vardır	6
	Ailelere çocuklarının durumuyla ilgili daha fazla bilgi verilebilir	3
	Ailelerin bütün işlerini ve görevlerini rehabilitasyon görevlileri üstlenmekte (yapmaktadırlar)	1

Tablo 2 incelendiğinde RAM'da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunların eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunlar teması altında, velilerin yaklaşımı, bilgi düzeyleri, çocuklarının genel durumu hakkında bilgileri ve velilerin RAM'a gelme amaçları kategorilerinde olduğu görülmektedir. Velilerin yaklaşımı kategorisinde; "Veliler RAM'a genellikle yönlendirmeye geliyorlar (f=4)", "Veliler RAM neden geldiklerini bilmiyorlar(f=4)" Bilgi düzeyleri kategorisinde "Babalar çocuklarının eğitim durumuyla ilgilenmiyorlar (f=1)", Çocuklarının genel durumu hakkında bilgileri kategorisinde "Velilerin çoğunluğu RAM'a neden geldiklerini bilmiyorlar (f=6)", "Velilerin çoğu RAM'la ilgili bilgiye sahip değiller(f=6) Velilerin RAM'a gelme amaçları kategorisinde "Ailelerin çocuklarının eğitimiyle ilgili daha fazla bilgilendirmelerine ihtiyaçları vardır(f=6)" öne çıkan görüşlerdir.

Aşağıda RAM'da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunlarla ilgili öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılar verilmiştir;

"Buraya gelen velilerin çoğunluğu buraya neden geldiğini, burada ne yapıldığını bilmiyor. Birilerinin yönlendirmesi, özel ders v.b. kulaktan dolma bilgiler ya da rehabilitasyon yönlendirmesi ile geliyor. Bu profilde olan velilerin yaklaşımları çocuk merkezli değil yönlendirme merkezli olduğu için eğitim açısından doğru değil (Ö.4)"

"Velilerin bilgi düzeyleri genelde olmuyor. Kurumun işleyişinden pek haberdar değiller. Yönlendirmek ve açıklama yapmak gerekiyor. (Ö7)"

"Buraya gelen velilerin çoğunluğu buraya neden geldiğini, burada ne yapıldığını bilmiyor. Birilerinin yönlendirmesi veya rehabilitasyonların etkisi ile buraya geliyor. (Ö.1)"

"Gelen her aileye gelme nedeni hakkında etraflıca bilgi verilmeli, çocuğunun eğitimi konusuna aydınlatılmalı özellikle çocuğunun engel türü ile ilgili yapacakları anlatılmalı. (Ö.13)"

2- Öğretmenlerin Tanılama Kapsamında Modül Programını Uygulamada Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

RAM’da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılama kapsamında modül uygulamasıyla yaşadıklarının neler olduğuna ilişkin görüşler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. RAM’da Çalışan Öğretmenlerin tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlar

Temalar	Kategoriler	Görüşler	Frekans (n)
		Modül programlarının güncellenmeye ihtiyacı var.	4
		Modül programları geliştirilmesi gerekiyor	3
	Modül Programlarının Yetersizlik Türlerine Uygunluğu	Modül Programları yeniden düzenlenmeli	1
		Modüllerin uygulanması zor	1
		Modüller uygundur	1
		Modüller bedensel engelli bireyler için çok ayrıntılı ve alanımız dışındadır	1
Modül Programını Uygulamada Yaşanan Sorunlar	Modül Programlarının performans ölçümünde yeterliliği	Ayrıntılı değerlendirme için yeterli donanım yok	2
		Alt modüllerde aşamalılık yok	1
		Bir çok modülün uygulaması çok zor, zaman alıcı	1
		Performans belirleme formları geliştirmeli	1
		Çocuklar için işlevsel amaçlar geliştirilmeli	1
	Modül programı uygulamada yeterliliğiniz	Modül programlarını uygulamada kısmen yeterliyim	1
		Bazı modülleri uygulamada yetersiz olduğumu düşünüyorum	1
		Bedensel performans alımında fizyoterapist görüşüne yer verilmeli.	1
	Modül programlarının	Modül programları revize edilmeli	4
		Modül ve alt modüller yetersizlik türlerine	2

içeriği ve uygulamasına yönelik önerileriniz	uygun olarak belirlenmeli	
	Modüller önem sırasına uygun	1
	Personele modül uygulama konusunda eğitimler verilmeli	1
	Bedensel, görme, işitme modülleri uzmanları tarafından alınmalı	1
	Modüllerle ilgili araç gereçler çoğaltılmalı	1

Tablo 3. incelendiğinde RAM’da çalışan öğretmenlerin tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlar teması altında, modül programlarının yetersizlik türlerine uygunluğu, modül programlarının performans ölçümünde yeterliliği, modül programını uygulamada yeterliliğiniz, modül programlarının içeriği ve uygulamasına yönelik önerileriniz kategorilerinde olduğu görülmektedir. Eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunların eğitsel tanılamaya gelen öğrencilerin velileri ile yaşadıkları sorunlar teması altında, velilerin yaklaşımı, bilgi düzeyleri, çocuklarının genel durumu hakkında bilgileri ve velilerin RAM’a gelme amaçları kategorilerinde olduğu görülmektedir. Modül programlarının yetersizlik türlerine uygunluğu kategorisinde “Modül programlarının güncellenmeye ihtiyacı var (f=4)” modül programlarının performans ölçümünde yeterliliği kategorisinde; “Ayrıntılı değerlendirmek için yeterli donanım yok (F=2)”, modül programını uygulamadaki yeterliliğiniz kategorisinde; “modül programını uygulamada kısmen yeterliyim (f=1)” modül programlarının içeriği ve uygulamasına yönelik önerileriniz kategorisinde; “modül programları revize edilmeli (f=4)” öne çıkan görüşlerdir. Aşağıda rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlerin tanılama kapsamında modül programını uygulamada yaşadıkları sorunlarla ilgili öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılar verilmiştir;

‘Modül programları yetersizlik türlerine göre geliştirilmeli, performans ölçüm formları yetersizlik türlerine göre geliştirilmeli. (Ö.11)’

‘Modül programları revize edilmeli, modül ve alt modüller yetersizlik türlerine göre modül setleri hazırlamalı, personele modül uygulama konusunda eğitimler verilmelidir (Ö.4)’

‘Performans ölçümünde amaçlar çeşitlendirilmeli, bazı amaçlar çıkartılmalı, çocuklar için işlevsel amaçlarla yapılmalı, mesela güncel müfredatta olmayan bazı amaçlar ile ölçüm yapmaya çalışıyoruz. (Ö.14)’

‘Standart materyal olmadığı için modül programı da güncellenmediği için yetersiz kalmakta, kendi hazırladığım materyallerle uygulama yapmaktayım. (Ö.10)’

3- Öğretmenlerin Özel Eğitim Rehabilitasyon Merkezi Görevlileri İle Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

RAM’da çalışan öğretmenlerin özel eğitim rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunların neler olduğuna dair görüşler tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4 RAM’da çalışan öğretmenlerin eğitsel tanılama kapsamında özel eğitim rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunlar

Temalar	Katogoriler	Görüşler	Frekans (n)
Özel Eğitim Rehabilitasyon Merkezi Görevlileri ile Yaşanan Sorunlar	Görevlilerin Yaklaşımı	Öğrencilere ticari amaçla (parasal) bakmaları	6
		Velilerin yerine hareket etmeleri	3
		Öğrencilere yaklaşımları olumlu	1
		Görevliler sınırlarını bilmiyor	1
		Görevliler müdahaleci	1
		Görevlilerin bilgileri velilere refakat etmekle sınırlı	1
	Görevlilerin bilgi düzeyleri	Bilgileri özel eğitim konusunda yeterli değil	3
		Bilgileri RAM’da öğrenmeyle sınırlı	1
		Görevlilerin çoğu bilgili	1
		Görevliler neden burada olduklarını bilmiyor	1
		Görevliler kısmen bilgili	1
	Görevlilerle ilgili sorun alanları	Ailelerde bulunması gereken evraklar görevlilerde duruyor	1
		Özel eğitimle ilgili yeterli bilgiye sahip değiller	
		Sınırlılıklarını tam bilmiyorlar	1
		Velilerin sorgulaması ya da öğrenmesi gereken bilgileri	1
		Kendileri sorgulayıp öğrenmeye çalışıyorlar	1
	Sorunlara çözüm önerileri	Görevlilere özel eğitim konusunda eğitim verilmeli	4
		Özel eğitimle ilgili işlerde ailelerin önüne geçmemeleri	1
		Zihniyetlerini değiştirmeleri gerekir	1
		Velilerle ikili ilişkilerde sorun yaşanabiliyor	1

Tablo 4 incelendiğinde RAM’da çalışan öğretmenlerin özel eğitim rehabilitasyon görevlileri ile yaşadıkları sorunlar teması altında, görevlilerin yaklaşımı, görevlilerin bilgi düzeyleri, görevlilerle ilgili sorun alanları, sorunlara çözüm önerileri kategorilerinde oluştuğu görülmektedir. Görevlilerin yaklaşımı kategorisinde; “Öğrencilere ticari(parasal) amaçla bakmaları (f=6)”, görevlilerin bilgi düzeyleri kategorisinde; “Bilgileri özel eğitim konusunda

yeterli değil (f=3), görevlilerle ilgili sorun alanları kategorisinde; “Özel eğitimle ilgili bilgisizlik (f=1)”, sorunlara çözüm önerileri kategorisinde, “Görevlilere özel eğitim konusunda eğitim verilmeli (f=4) öne çıkan görüşlerdir. Aşağıda rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlerin özel eğitim rehabilitasyon merkezi görevlileri ile yaşadıkları sorunlarla ilgili öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılar verilmiştir;

‘Görevliler velilerin düşüncelerine yer vermeden her işi kendileri yapmaya çalışıyor. Bilgi düzeyleri velileri getirip götürmek, refakat etmek ve şoförlük yapmakla sınırlı. (Ö.13)’

‘Destek alan her bir öğrenci kazanılan para, destek eğitimi kesilen bir öğrenci kaybedilen para olarak görülmektedir. (Ö.4)’

‘Eski görevliler usul bilir iken yeni görevliler çoğu zaman neden burada olduklarını dahi bilmiyor. (Ö.5)’

‘Sahada çalışacak elemanlar kurslardan geçirilerek alacakları belgeler ile çalıştırılmalı. (Ö.6)’

4- Öğretmenlerin “Tanılama Sonrası Özel Eğitim Öğrencilerinin Yönlendirildiği Okullardaki Görevli Yöneticiler Ve Öğretmenlerle Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

RAM’da çalışan öğretmenlerin tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yönetici ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunların neler olduğu tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5 Tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yönetici ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunlar

Temalar	Katogoriler	Görüşler	Frekans (n)
Özel Eğitim Öğrencilerinin Yönlendirildiği Okullardaki Görevli Yönetici ve Öğretmenlerle Yaşanan Sorunlar	Öğrencilerin kabulüne yönelik öğretmen ve yöneticilerin durumu ile ilgili düşünceler	Bazı okullar özel eğitim öğrencileri kabul etmek istemiyor	4
		Kaynaştırma öğrencilerine karşı ön yargıları var	5
		Okulumuzun başarısını düşürecek diye sıkıntı çıkartıyorlar	1
		Okullar özel eğitim öğrencisine bakış açısını değiştirmeliler	1
		Birebir ilgilenmede (yaklaşımlarında) sorunlar var	1
		Öğrenciye uyum fırsatı vermeden kararlar ilgili itirazda bulunuyorlar	1
		Öğrenciyi okula kayıt etme konusunda direnç gösteriyorlar	2
Özel eğitim	Yeterli düzenleme yapılmıyor	4	

öğrencilerine yönelik düzenlemeler ile ilgili düşünceler	Bireysel düzenlemeler yapılmamaktadır	1
	Yasal düzenlemeler yapılmaya çalışılıyor	1
	Öğrencilere eğitim tedbiri alınmalı	1
	Her öğrenci akranları ile eğitim alsın	1
	Öğrencilere yönelik düzenlemeler engel türlerine göre olsun	1
	Destek eğitim odalarında materyal ve öğretmen ihtiyacının karşılanması gerekiyor	1
	Destek eğitim odalarının işleyişinin denetlenmesi gerekiyor	1
RAM ile iş birliği ve bilgi paylaşımı konusundaki düşünceler	Öğrencilerin durumuyla ilgili projeler üretilebilir	1
	Okullar RAM ile ilgili eksikliklerini gidermiş değiller	1
	Bilgi paylaşımları olumlu	1
	Normal okulların RAM ile ilgili işbirliği özel eğitim okulları kadar değil	1
	Öğrenci ile ilgili bir sorun olduğunda paylaşımda bulunuyorlar	1
Öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerinin izlenmesi ile ilgili düşünceler	Öğrenciler eğitimi sürekli olarak takip edilmeli	4
	Öğrencilerin seviyeleri takip edilmeli	2
	Okulda mutlu olup olmadıklarına bakılmalı	1
	Okullarda başarılı öğrenciler izleniyor	1
	Okullar sınıflar ziyaret edilerek sorunlara çözümler getirilebilir	1
	Öğrencilerin sosyal gelişim düzeyleri ikinci plana itiliyor	1

Tablo 5 incelendiğinde RAM’da çalışan öğretmenlerin, tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yönetici ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunlar teması altında, öğrencilerin kabulüne yönelik öğretmen ve yöneticilerin durumu ile ilgili düşünceler, özel eğitim öğrencilerine düzenleme ile ilgili düşünceler, RAM ile işbirliği ve bilgi paylaşımı konusundaki düşünceler, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerinin izlenmesi ile ilgili düşünceler kategorilerinde oluştuğu görülmektedir. Öğrencilerin kabulüne yönelik öğretmen ve yöneticilerin durumu ile ilgili düşünceler kategorisinde, “Okul görevlilerinin kaynaştırma öğrencilerine karşı ön yargıları var (f=5), özel eğitim öğrencilerine düzenleme ile ilgili düşünceler kategorisinde, “Yeterli eğitsel düzenlemeler yapılmamaktadır (f=4), RAM ile

işbirliği ve bilgi paylaşımı konusundaki düşünceler kategorisinde, “Öğrenci ile ilgili bir sorun olduğunda RAM’la bilgi paylaşımında bulunuyorlar (f=1), öğrencilerin sosyal ve akademik gelişmelerinin izlenmesi ile ilgili düşünceler kategorisinde “ Öğrencilerin eğitimi sürekli olarak takip edilmeli (f=4) öne çıkan görüşlerdir. Aşağıda rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan öğretmenlerin tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yönetici ve öğretmenlerle yaşadıkları sorunlarla ilgili öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılar verilmiştir;

‘Özel eğitim okullarında öğrencilerin kabulü kolay iken normal eğitim veren okullarda ciddi bir kabul sorunu var. (Ö.9)’

‘Okula yönlendirilen öğrencileri tam anlamadan tanımadan buranın öğrencisi değil şeklinde tepkiler vermeleri (Ö.13)’

‘Bireysel gelişim raporları yeterince özverili doldurulmadığından bu konularla ilgili yeterli bilgi almakta bazen zorlanıyoruz. (Ö.10)’

‘Öğrenciler sürekli olarak takip edilmeli, okullarında mutlu olup olmadıkları araştırılmalı, seviyeleri takip edilmeli, hem özel hem devlet kuruluşları sürekli denetlenmeli, çocuğun seviyesi en az 6 aylık periyotlar ile gözden geçirilmeli, çocuğun ilerlemesinin ya da durağanlığının kaynakları araştırılmalı, bu kurumlara gerekli yaptırımlar verilmeli (Ö.14).’

‘İl olarak izleme ve değerlendirme komisyonu kurulmalı, her yıl destek eğitim odası, bireysel eğitim planları (BEP)ve öğrencilerin değerlendirilmesi yapılmalıdır. (Ö.12)’

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, velilerin çocuklarının eğitim durumuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları, çoğunluğunun rehberlik ve araştırma merkezine neden geldiklerini bilmedikleri, çocuklarının eğitim durumuyla ilgili daha fazla bilgilendirilmeye ihtiyaçları olduğu ve velilerin rehberlik ve araştırma merkezine genellikle yönlendirmeye geldikleri belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlar D. ilindeki RAM’da eğitsel tanılama yapılan bireylerin velilerinin çocuklarının eğitim durumuyla ilgili desteklenmesine, ilgilenilmesine, bilgilendirilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili Yurtsever (2013) tarafından ‘eğitsel tanılama ve değerlendirme sürecinde görev alan rehberlik ve araştırma merkezi personelinin karşılaştığı sorunların belirlenmesi konulu araştırmada; rehberlik ve araştırma merkezi personelinin eğitsel tanılama ve değerlendirme sürecine aile katılımının sağlanmasında rehberlik ve araştırma merkezi personelinin karşılaştığı sorunlar belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre ailelerinin eğitsel tanılama ve değerlendirme sürecinde çocuklarının akademik ve psikososyal gelişim düzeyinde yeterli bilgi sahibi olmamasının sıklıkla karşılaşılan bir sorun olduğu belirtilmiş, ayrıca ailelerin çocuklarının eğitsel tanılama ve değerlendirme süreçleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmamalarının, bir sorun olduğu ifade edilmiştir.’ şeklindeki araştırma sonucu, eğitsel tanılama kapsamında öğrenci velilerinin durumuyla ilgili araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Öğretmenlerin tanılama kapsamında kullandıkları modül programlarının; güncellenmeye ihtiyacı olduğu, geliştirilmesi gerektiği, modül programlarının revize edilebileceği, modül programlarının alt modüllerinin tanılama yetersizlik türlerine uygun olarak belirlenebileceği

belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçla RAM'larda çalışan öğretmenlerin kullandığı modül sisteminde, öğrencilerin performans alımında bireylerin engel durumuna göre modül programlarının yeniden yapılanması gerektiği ortaya konulmuştur. Modül programlarındaki herhangi bir değişikliği veya revizeyi Mili Eğitim Bakanlığı yetkilileri gerçekleştirebilmektedir. Konuyla ilgili, Maraklı (2016) tarafından 'Rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan özel eğitim öğretmenlerinin eğitsel değerlendirme ve yerleştirmeye bağlı olarak kullanılan modül programlarının uygulanması hakkındaki görüşlerinin incelenmesi konulu araştırmada; zihin engelli bireylere ve yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylere yönelik hazırlanmış modüllerin belirtilen bulgulara bakılarak yetersiz kaldığı, tanılama sürecinde modül programlarından kaynaklı bu yetersizliklerin tanılama hizmetlerinin etkililiğinin yanı sıra kapsamı ve yaygınlığı konusunda kuşkulara neden olduğu ifade edilmiş.' şeklindeki araştırma sonucu; modül programlarının durumuyla ilgili araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırmada özel eğitim rehabilitasyon görevlilerinin; eğitsel tanılama kapsamındaki bireyleri ekonomik değer açısından değerlendirmeleri, özel eğitim alanında bilgilerinin yetersiz olduğu, özel eğitim konusunda bilgilendirilmeleri gerektiği, öğrenci velisiymiş gibi hareket etmeleri, belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuca göre D. ili rehabilitasyon merkezlerinde görevli personelin hizmet verdikleri bireylere yönelik bakış açılarını değiştirmeleri ve özel eğitim alanında da kendilerini geliştirmeleri gerektiği ortaya konulmaktadır. Konuyla ilgili, İşman (2009) tarafından 'engellilerin eğitime yönelik bir politika aracı olarak özel özel eğitim kurumlarının eğitimde eşitlik bağlamında değerlendirilmesi, konulu araştırmada; özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi görevlilerinin bir kısmı eğitsel amaçları gerektiği kadar yerine getiremezken bir çoğu öğrenci kapma peşindedir ve bu kurumların bir çoğu ticari kaygılar taşıyan ve sadece kar amaçlı hizmet veren merkezlerdir.' şeklindeki araştırma sonucu, rehabilitasyon merkezi görevlilerin durumuyla ilgili araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırmada özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okul yöneticisi ve öğretmenlerin; öğrencileri kabul etmek istememeleri, kaynaştırma öğrencilerine ön yargılı oldukları, özel eğitimli öğrencilerin sürekli takip edilmesi gerektiği, özel eğitimli öğrencilere yönelik eğitim düzenlemeleri yapılması gerektiği, özel eğitimli öğrencilere bire bir ilgilenmede sorunlar olduğu belirlenmiştir. Özellikle D. İlinde bulunan okullarda görev yapan yönetici ve öğretmenlerin okullarına bir özel eğitim öğrencisi geldiğinde öncelikle bu öğrenciyi tanımaları, engel türüne göre mekan düzenlemesi yapmaları, bu öğrencilere karşı ön yargılı olmayıp kabullenici bir anlayışta olmaları beklenmektedir. Konuyla ilgili, Orhan, (2010) tarafından 'okul öncesi kaynaştırma öğrencileriyle normal gelişim gösteren öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışlarının düzeyi ile öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi konulu araştırmada; okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik görüşlerinin olumsuz yönde olduğudur.' şeklindeki araştırma sonucu, tanılama sonrası özel eğitim öğrencilerinin yönlendirildiği okullardaki görevli yönetici ve öğretmenlerin durumuyla ilgili araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak aşağıdaki öneriler getirilebilir.

D. RAM'a gelen her öğrenci velisine özel eğitim konusunda ve RAM'ın eğitsel tanılama kapsamındaki hizmetleri konusunda bilgi verilmelidir.

D. ilinde özel eğitim tedbiri verilen öğrencilerin velilerine yönelik, düzenli özel eğitim programlarından yararlanma fırsatı verilecek imkanlar sağlanmalıdır.

RAM'da bireylerin eğitsel tanılama ve yönlendirme kapsamında kullanılan RAM modüllerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesiyle ilgili stratejik girişimlerde bulunarak bakanlık yetkilileriyle iş birliği yapılmalıdır.

Özel eğitim rehabilitasyon görevlilerinden, öğrenci velileri ve diğer kurumlarda iş takibi konusunda görevli olan personele kişisel sınırlılıkları ve sorumlu oldukları mevzuat hükümleriyle ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

D. ilindeki resmi okullarda bulunan yönetici ve öğretmenlere yönelik, özel eğitim kapsamında yönlendirilen öğrencilerle ilgili hangi çalışmaların yapılacağı konusunda bir plan dahilinde mahalli hizmet içi eğitimler yapılmalıdır.

Kaynaştırma öğrencisi olarak yönlendirilen öğrencilerin bulunduğu okullarda görevli öğretmenlerin; engel türüne bağlı öğrenci ihtiyacını göz önüne alarak sabırlı, kabullenici, fark edici, sorumluluk verici ve tekrarlayıcı bir eğitim anlayışında bulunmaları gerekmektedir.

Okullarda bulunan kaynaştırma öğrencilerine yönelik okulun birimlerinde ve sınıflarda özel eğitilmiş öğrencinin engel türüne uygun düzenleme ve geliştirme çalışmaları yapılmalı bu konuda gerekirse okul yetkililerinin sorumlulardan yardım almaları beklenmelidir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008).
Bilimsel araştırma yöntemleri: Pegem A Yayıncılık, Ankara

Ekim, H.Ö. (2015).*Rehberlik ve araştırma merkezlerinde yürütülen hizmetlerin incelenmesi*.
Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Işık, M.(2014).*Özel eğitim uygulama merkezi ve iş uygulama merkezinde çalışan zihin engelliler sınıf öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

İşman, H.(2009). *Engellilerin eğitime yönelik bir politika aracı olarak özel özel eğitim kurumlarının eğitimde eşitlik bağlamında değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Maraklı, Ö.(2016).*Rehberlik ve araştırma merkezinde çalışan özel eğitim öğretmenlerinin eğitsel değerlendirme ve yerleştirmeye bağlı olarak kullanılan modül programlarının uygulanması hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (1973) 1739. *Sayıllı Milli Eğitim Temel Kanunu*, Milli eğitim Basımevi, Ankara

- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (1983) 2916. Sayılı özel eğitime muhtaç çocuklar kanunu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (1996) 15. Milli eğitim şurası kararları. Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (1997) 573. sayılı özel eğitim hizmetleri hakkında kanun hükmünde kararname, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2001). Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri yönetmeliği: Milli Eğitimi Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2005). 5378. sayılı engelliler hakkında kanun, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2006) Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2011) Norm kadro yönetmeliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2017) 2017/28 No 'lu Genelge , Milli Eğitim Basımevi , Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği. (2017) Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Orhan, M.(2010). Okul öncesi kaynaştırma öğrencileriyle normal gelişim gösteren öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışlarının düzeyi ile öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi ' Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özgüven, İ. E. (1990). Ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerinin dünü ve bugünü. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1(1), 4-15.
- Tiryakioğlu, Ö.(2009).Rehberlik ve araştırma merkezi müdürlerinin özel eğitim bölümünün sorunlarını algulamaları ' yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yayınevi, Ankara
- Yurtsever, Ş.(2013).Eğitsel tanılama ve değerlendirme sürecinde görev alan rehberlik ve araştırma merkezi personelinin karşılaştığı sorunların belirlenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.